

VUKOV Konstantin

Porta Speciosa – Porta Coeli, Az esztergomi díszkapu parafrázisa

Absztrakt

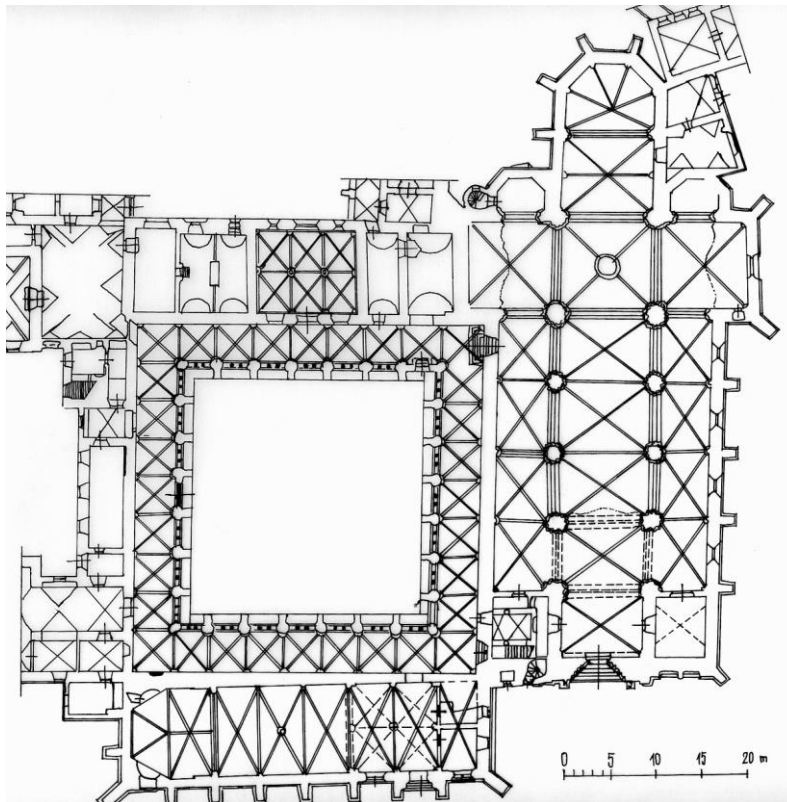
Amikor először jártam (2006-ban) a Brünn-től kb. 30 kilométerre északra fekvő Tišnovban a Předklášteři terjedelmes kolostoregyüttesénél, a régi bazilika nyugati díszkapuja azonnal megragadott, és rögtön titkos kapcsolatot éreztem az esztergomi néhai Porta Speciosa kompozíciójával. Vannak oroszlánok, van egy félbemaradt előcsarnok boltválla, vörös és fehér kőanyag váltogatja egymást. Más szempontból nagyon eltér a kapuzat, mivel csúcsíves, a bélétekben szobrok állnak, anyaga nem márványkő. (1. kép) A gazdasági épületben kialakított Podhorácké múzeum és egy kis brosúra tájékoztatott, hogy ezt kolostortemplomot a ciszterci nővérek számára Přemysl Ottokár és magyarországi felesége, Konstancia, III. Béla leánya alapította. Magát az építkezést az idők során megözvegyült királyné valósította meg, ahová néhány évvel férje halála után bevonult, és ott is hunyt el. Érdekes körüljárni a tárgyi és történeti adottságokat, mivel a Szent Királyok, vagyis a Turul nemzetség szent és tiszteletre méltó női alakjai közül ismét egy kiváló magyar fejedelmi női személyiség kiemelkedő művének lehetünk tanúi.

1. kép: A Tišnov, Předklášteři kolostortemplom homlokzata

1. Porta Coeli Předklášteřiben, a kapuzat

Nagyon figyelemreméltó számunkra a Tišnov Předklášteři női ciszter kolostor nevének emelkedett szókapcsolata: Porta Coeli, azaz a Mennyország Kapuja. A Porta Coeli templomának nagy nyugati kapuja, amely igazi gótikus bélietes, szobordíszes alkotás, mégis kilóg a kortársi rendből az oroslánok előrehelyezése révén, és még a kaputimpanon felajánlási figuráinak megfogalmazása révén. A ciszterci építészetnek vannak határozottan jellegzetes vonásai, amelyek a középkorban egységessé tették a kolostorok diszpozícióját, sőt formai jegyeit is. A tišnovi kolostor elrendezése és néhány részlete az ausztriai Heiligenkreuz és Lilienfeld korai építési fázisának modelljeire emlékeztet.¹ (2. kép) A portál felépítését elsősorban a bambergi székesegyház déli kapujával hasonlítja össze már a 19. század közepi művészettörténeti irodalom.² Eszerint nem elhanyagolható a magyarországi és sziléziai emlékek vizsgálata, Olaszországban pedig gyakoriak a kapuórzó oroslánok.³ Ezek a motívumok mutatják a kapu egyes összetevőinek Morvaországba kerülésének gyökereit.

2. kép: A Porta Coeli alaprajza

¹ Heiligenkreuz és Lilienfeld eredetileg íves, illetve sokszögű szentélyzáródású volt, majd sok mellékoltáros szentélykiépítéssel bővítették ki. Ma ezért és a barokk építészeti részletek miatt nem látható közvetlen párhuzam. A magyarországi cikádori, illetve zirci kolostortemplomok egyenes szentélyzáródásúak voltak, mivel a 12. században épültek ki. A Porta Coeli még abban is különbözik, hogy a kolostor és kerengője nem a déli, hanem az északi oldalra épült. Az É–D tájolású gótizáló konventkápolna-hozzáépítés a 19. század végének műve.

² Wocel, J. E. (1859) *Die Kirche des ehemaligen Cistercienser Nonnenklosters Porta coeli zu Tišnowic = Jahrbuch der k. k. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der kunst- und historischen Baudenkmale III*, 273–276.

³ Határozottan állítható, hogy Morvaországban az oroslánszobrok nem közvetlenül itáliai eredetűek. Ismertek csak egyetlen helyen maradtak fenn.

Már előrevetíthető, hogy az esztergomi inspirációnak különleges hatása volt. Kiemelten a Porta Coeli nyugati kapuján tapasztalhatók meg a szoros kapcsolatok, hiszen a cseh kutatás is kimutatta, hogy a portál ötletgazdája Konstancia királyné volt!⁴ Mindenképpen egy erőteljes határozottságú építetőre vall a gazdag kialakítású nyugati portál, mert a ciszterciek tudatosan szerényebb és visszafogottabb formákkal éltek volna egy típusmodell szerint épített kolostoregyüttes esetében, amilyen a tišnovi is volt. A kapuzat megépíttetője Konstacie Uherská, azaz Magyarországi Konstancia, I. Přemysl Ottokár cseh király felesége, akinek édesapja III. Béla királyunk volt.

Az apa tevékenységéhez köthető az esztergomi Szent Adalbert- (a cseheknél Vojtěch) székesegyház újjáépítésekor létesített csodálatos díszkapu, a Porta Speciosa, amelynek építését az 1180-as évekre teszi a kutatás.

Nem kívánok művészettörténeti kutatás mélységeibe bocsátkozni, hanem a szakmai körökben ismert és publikált eredmények alapján Esztergom és Tišnov-Předklásteři Porta Coeli díszkapuinak rokonságait bemutatni, ezáltal egy nagy magyar női uralkodó személyiségére, történelmünk egyik dicsőséges nagyasszonyának emléképítő tetteire rávilágítani. Ezt pedig a két kapuzat párhuzamos elemeinek és különbözőségeinek ismertetésével mutathatom be. Megjegyzendő, hogy az esztergomi Porta Speciosa párhuzamainak, különösen utóhatásának tárgyalásakor a magyar szakirodalom nem említi a tišnovi Porta Coeli kolostor kapuját, azonban az új cseh dolgozatok kiemelten foglalkoznak a hasonlatosságokkal, rokonsággal.

2. A Porta Speciosa Esztergomban

Az esztergomi székesegyház díszkapuja az 1180-as években épült III. Béla király nagyszabású bazilikafelújításához kapcsolódóan. A kapu sorsa szomorúan alakult. Átvészelte a török háborúkat, a nagyszabású tereprendezéssel járó új egyházi központ építése során el kívánták bontani, és terv szerint újra összeállítani. Szerencsénkre pusztulását megelőzően dokumentatív részletességgel, konzignációs apró fehér számjegyekkel lefestette Klimó György kanonok, aki később pécsi püspök lett. Ez a legfontosabb képi alapidokumentum a Porta Speciosáról, mivel dokumentatív szándékkal készült. (3. kép) Az 1764. évi földrengés során rádőlt egy magmaradt torony (minaret), és a szép kapu miszlikre tört. Köveiből néhány darabot Széless György kezdeményezése és Johann Nep. Mathes mérnök tevékenysége során megőrzésre elmentettek, de nagyobb részét széthordták. Horváth István esztergomi házak, pincék falaiban fedezett fel jeles darabokat, a feltűnt fehér márvány és a csiszolt vörös mészkő anyag alapján. Tehát azt mondhatjuk, hogy az esztergomi Porta Speciosa elpusztult, eltűnt. A megmaradt néhány kőemlék a nagyszerű művészi minőségről tanúskodik, mintsem a kapu egészéről. A helyzet mégsem annyira reménytelen. A Klimó-féle festmény, Mathes

⁴ Silvie Suchánková (2009), *Porta coeli, Listinné originály tišnovského kláštera z let 1283–1309 uložené v MZA v Brně* (Bakalářská diplomová práce – BSc diplomamunka) Brno Porta coeli, a tišnovi kolostor a brünni MZA-(Morvaországi Archívumban) tárolt 1283–1309. évi eredeti dokumentumai. 18.

rajzai (4. kép), Krey metszetrajza, a Werner-gyűjtemény rajza, és még néhány részletadat meglehetősen jól elősegítette a szép kapuról való képalkotást.⁵

3. kép: A Porta Speciosa festett ábrázolása, a Klimó-féle kép

4. kép: Az eredeti kaputimpanon, Mathes ábrázolása, XIII. tábla, 1827-ből

⁵ Alapos és átfogó feldolgozást kapunk Takács Imre könyvéből. Takács Imre (2020), *Az esztergomi Porta speciosa*. Budapest: Martin Opitz Kiadó.

Három elemét emelem ki a Porta Coeli nagykapujával való összevetés alapjául. Általánosan jellemző eleme a bélletes kapuzat, ami Esztergomban félköríves, a Porta Coelinél csúcsíves volt, mindegyik a maga korának megfelelően.

- I. Elsőként említendő az oroslánok helyzete kétoldalt, hátukon karcsú vájatolt oszlopocskát tartva, a homlokzat síkjából előre kiugró lábazon fekvő. A homloksíkon oldalt pillérek közt boltozat csonkjai látható, amely egy hozzáépített előcsarnok részeként maradt fenn a Porta Speciosa ábrázolásain.
- II. A kapu timpanonjának gerendáján nagy alázattal jelennek meg az építetők: III. Béla és Jób érsek, pózjuk megfelel a bizánci eredetű prosküneszisznek.⁶
- III. A harmadik elem nem látható az ábrázolásokon! A kaputimpanon ikonográfiája a képeken a Szent Szűznek való felajánlást mutatja, amely időközben, még a 12. század végén, vagy 1204-ben felmerült idea alapján véghez vitt változtatás eredménye. Takács Imre elemzésének köszönhetően tudható, hogy itt a deészisz ábrázolás volt az építéskori, az eredeti. Olyannyira helytálló ez a megállapítás, hogy a levett, kicserélt timpanon kőelem ma is látható, jelenleg az Esztergomi Vármúzeum kiállításán. (5. kép) Kiviteli technikában, a kőinkrusztációt tekintve azonos és méretrendben illeszkedik a festményi és rajzi ábrázoláson mérhető kapunyíláshoz és timpanonhoz. Már itt meg kell jegyezni, hogy a tišnovi kapu timpanonja is a deészisz-ábrázolás ikonográfiáját mutatja.

5. kép: Inkrusztált technikájú kaputimpanon az Esztergomi Vármúzeumban

⁶ Prosküneszisz (gör.: mély meghajlás): tiszteletadási forma, leborulás a keleti egyházban. Takács 2020, 41.

3. A Porta Coeli kolostor

A Porta Coeli kolostor megalapítása a Tišnov melletti Předklášteří-ben Konstancia királynő és két fia, Přemysl és I. Vencel érdeme.⁷ Egyes kutatók a kolostor alapítását 1233-ra teszik, de a Konstancia királynő ugyanezen évben kiadott másik dokumentumából és Přemysl őrgróf egy későbbi, 1234. évi dokumentumában azt találjuk, hogy a kolostornak már e dátum előtt is léteznie kellett.⁸ Évekkel korábban kezdődött a terv szerinti betelepítése a kolostornak. A kétség abban volt, hogy melyik női ciszter kolostorból hívhatták a nővéreket. Felmerült a morvaországi Oslavany és a sziléziai, más – reálisabb – vélemény szerint a morvaországi Třebnice kolostorának szerepe. Minden amellett szólt, hogy nővérek Třebnice-ből érkezzenek, mivel Konstancia két leánya, Anna és Ágnes ott nevelkedtek. A ciszter kolostoralapítások szabálya volt, hogy az épületnek már fogadókésznek kellett lennie az apácák elszállásolására. A Porta Coeli kolostor építése minden valószínűséggel 1230 előtt kezdődött el, lehetővé vált a beköltözés, de még nem volt elég nagy ahhoz, hogy több apácát is befogadjon. Így jutunk a biztos 1233 évhez. Az alapító és építtető a királyi házaspár, Ottokár és Konstancia volt. 1230-ban Ottokár halála előtt kellett tehát az alapításnak indulnia. E munkában anyjuk mellett a két fiú, Vencel, a későbbi I. Vencel (I. Vacláv) cseh király és Přemysl morva herceg komoly szerepet vállalt. A királyi férj halála után, 1232-ben, mikor már I. Vencel trónra ült, még nagyobb lendülettel folytatódott a Porta Coeli építése, a kolostorszárny és a templom együtt. Vencel királyi engedélyt adott a kolostor létesítéséhez,⁹ sőt, a pápától immunitást szerzett, azaz kivonta a helyi egyházi szervezet, vagyis a püspökség fennhatósága alól.

4. Konstancia személyéről

Részletesen tekintsük át a donátor és építtető Konstancia életpályáját!¹⁰ Magyarországi Konstancia királynét csehül *Konstancie uherská* néven említik. Mint említettem, apja III. Béla királyunk volt, édesanyja Antiochiai (Châtillon) Anna. Az adatok szerint nagy valószínűséggel 1180-ban született, anyja 1184-ben elhunyt, a király új felesége a francia Capet házból való Margit lett a mostohaanyja. A rangos királyi leánygyermeket a jó kapcsolatépítés reményében 1189-ben eljegyezték V. Frigyes sváb gróffal, Barbarossa Frigyes német-római császár és I. Beatrix burgundi uralkodó grófnő fiával, aki azonban 1191-ben életét vesztette Akkó ostrománál. Ez időben tehát még az esztergomi palotában tartózkodott, és gyermekként, majd kislánként tanúja lehetett a katedrális új kapuja építésének, amely művelet nagy mentora az 1187-ben székébe lépett Jób érsek volt. A királylány saját vagyonként megkapta

⁷ Konstancia először a prágai Szent Péter-templomnál akart kolostort alapítani, de az a Német Lovagrend birtokában volt. Jóllehet elindította a kivásárlást, illetve cserét, de oly hosszadalmasnak tűnt, hogy lemondott róla, s rátalált a Tišnov melletti helyszínre. Suchanková 2009, 22–23.

⁸ Uo. 24.

⁹ Uo. 25.

¹⁰ A Magyarságkutató Intézet Eszmetörténeti Kutatóközpontjának tudományos munkatársa, dr. Kerékjártó Ágnes, a *Sponsa Mea, Regina Nostra. Külföldre került magyar királylányok civilizatorikus szerepe a középkori Európában* című konferencián Magyarországi Konstancia cseh királyné életéről és áldozatos egyházszerzői munkájáról tartott előadást. A királynő életéről, munkásságáról a források alapján Silvia Suchanková 2009. évi BSc-szakedolgozata számol be, életrajzi összefoglalót ad Aleš Flidr: Porta Coeli, 2004. évi diplomadolgozatának 3.1.1. fejezete.

a Pozsonytól északra fekvő, a Kis-Kárpátokban elterülő Vöröskő várát. Nincs kizárva, hogy későbbi élete során néha meglátogatta.

A férje végül a cseh uralkodó dinasztia, a Přemysl-házból származó I. Ottokár cseh király lett. Ottokár II. Ulászló cseh király és Thuringiai Judit királyné fia volt. A házasságra 1199-ben került sor. A történetírás szerint IV. Károly-kori, 14. századi, ún. Pulkava Krónikája említi III. Béla lányának, Konstanciának az esküvőjét I. Přemysl Ottokárral, továbbá azt is, hogy ő volt Szent Ágnes anyja. Konstanciát tartja Pulkava a Tišnov melletti Předklášteří cisztercita női kolostor alapítójának. A krónikás az esküvőt 1201-re teszi, amely valójában két évvel hamarabb létrejött.¹¹ Ez volt Ottokár második házassága, előző feleségétől, Meißeni Adelheidtől 1199-ben vált el hosszas küszködéssel, közeli vérrokonság ürügyén. A válás nem volt egyszerű, Adelheid/Adléta nem nyugodott bele, többször visszatért Prágába, és visszavonulásra készítette Konstanciát. Végül a meißeni hercegnő 1211. évi halála zárta le a konfliktust. Úgy tűnik, Konstancia és Ottokár házasságában a szimpátia nagy szerepet játszhatott. Kapcsolatukból összesen kilenc gyermek született (1200-tól), melyek közül hét érte meg a felnőttkort. Közülük három játszott az anya életében jelentős szerepet: Vencel, akiből cseh király lett, Přemysl, akiből morva őrgróf lett, miként fentebb már olvashattuk. A legkisebb gyermek Ágnes volt, akiből szerzetes nővér lett Prágában. Konstancia a kapuzaton levő ábrázolása szerint is magas, szép termetű lehetett, komoly és jóságos tekintettel néz le ránk.

„A kolostor építéskor Konstanciát a béke gondolata vezérelte, amelyet nem az új rendekben keresett, inkább a régi szigorú rendben. A prágai vár Szent György bencés rendjére gondolt vagy a premontreiekre a Litoměřice melletti Doksanyban, de végül a ciszterciek mellett döntött.”¹²

Konstancia anyai szívének fájdalmára, Přemysl fia 1239-ben meghalt. Az anya által és a testvér által kiépített kolostorba temették. A királynő élete hátralevő részét a ciszterci apácák között élte le a Porta Coeli kolostorban. Jótékonyága és Isten iránti szeretete megmutatkozott élete végén, amikor halálos ágyán a kolostornak adományokat tett, gondoskodott jövőbeli működéséről. Konstancia 1240. december 6-án halt meg, kívánsága szerint kisebbik fia, Přemysl mellé temették. Sajnos, ma nem tudni pontosan, hol is nyugszanak a kolostoron belül. Egy nappal később I. Vencel király okiratot adott ki anyja maradványainak kolostorában, amelyben az elhunyt iránti szeretetből és hálából a kolostornak adományokat tett, s a kolostort ismét oltalma alá vette és megerősítette, mindazokat az birtokadományokat, amelyeket Konstancia királyné és Přemysl őrgróf még életükben adtak a Porta Coeli-nek.

5. A Porta Coeli kolostorkapuja, magyarországi Konstancia művének üzenete

Fentiekben szó volt az esztergomi Porta Speciosa főbb elemeiről, s ennek fényében vizsgáljuk, mit is üzenhet számunkra Předklášteří Porta Coeli kolostorának díszkapuja

¹¹ Richard Pražák (2006), Szent István és az Árpád-házi királyok képe a régi cseh irodalomban. = Bene Sándor szerk., „Hol vagy István király?”. A szent István-hagyomány évszázadai. Budapest: Gondolat Kiadó. 294.

¹² Suchánková 2009, 21.

az építető királyné szellemi hozományként. A Porta Coeli, vagyis a Mennycsászán Kapuja, a ciszterci nővérek kolostora volt. A ciszterci építészet példaértékű mind forma adásban, mind építéstechnológiában. Nagyon letisztultnak látja a mai építész ezt az örökséget, egyszerűsége rejtett bravúrokat tartalmaz, mindenesetre a pompát elvető, és visszafogott.¹³ Éppen emiatt feltűnő egy nagyon gazdag kiképzésű kapuzat, ami csak azzal magyarázható, hogy az alapító-építető határozott kívánsága szerint készült. Nem szerzetesi kapuzat, hanem uralkodói vagy főpapi székesegyházakhoz illő kompozíció. (6. kép) Ez az első kiindulást képező üzenet.

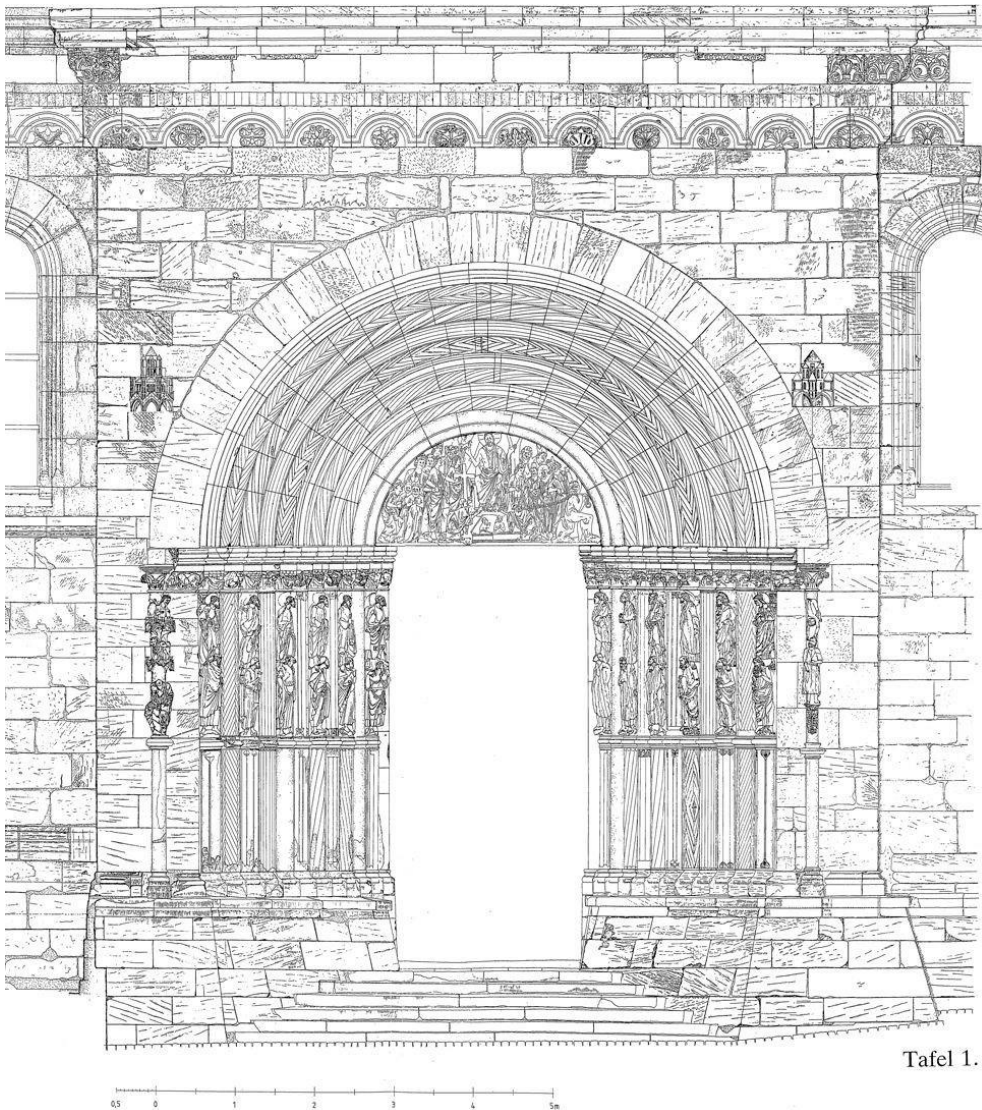

6. A tišnovi kapuzat összképe

Milyen ez a kapu a maga megformálásában? Feltétlenül elmondható, hogy a 13. század gótikus formakincsét tükröző díszes kapuzat. A csúcsíves, bélétes kialakításában szerepet kaptak az apostolok beillesztett szoborművei. Mintapéldaként a bambergi dóm

¹³ A rend eszmei alapvetései nem támogatták a gazdag kiképzést, még a színes üvegablakokat sem. Ennek ellenére helyi eltérések lehettek. Vö.: Marcel Aubert, *Existe-t-il une architecture cistercienne?* = Cahiers de civilisation médiévale, 1e année (n°2), Avril-juin 1958. 155.

Fürstenportalját említik.¹⁴ (7. kép) Bamberg azonban sokkal gazdagabb, kétszintes figurális megjelenésű (próféták és alattuk az apostolok), inkább csak a kor követendő példáját láthatták benne a předklášteži építetők. Csak az apostolok sorakoznak a bélletben, méghozzá 5-5, a további 1-1 kiszorult a falazatra. Az ötrétegű béllet az üdvösséget jellemző számból adódott (gondoljunk az okos szüzekre). Ennek ellenére nagyszabású kompozíciójú, modern kapu ez, és nem is kellene többet hozzátenni. A kutatók kiemelik még a kapu kora gótikus stílusának burgundi jellegét, mivel Přemysl őrgrófnak meráni felesége révén áttételes rokoni kapcsolata (anyós) volt Burgunddal mint jegyajándékkal. A kolostortemplom sajátos alaprajza Dijon mintája nyomán jött létre.¹⁵

Tafel 1.

7. kép: A bambergi székesegyház Fürsten potálja

¹⁴ Első szemlélésre nagyon hasonló, azonban sokkal gazdagabb, mivel a béllet oszlopai között egymásnak megfelelően két szintben állnak felül próféták, alul apostolok.

¹⁵ Helena Soukupová (2004), Zu Datierung und Interpretation des Westportals der Zisterzienserinnen-Klosters Porta Coeli in Tišnov (Tischowitz). = *Umění: časopis Ústavu dějin umění AV ČR* (Praha, Česko), Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, LII., 298–309, 303.

Most azonban azok a részek kerülnek bemutatásra, amelyek a korábbi, késő román, 12. század végi megoldásokkal, részletekkel mutatnak rokonságot. Olyan elemek vegyülnek a gótikus formakincsű műbe, amelyek a korban már nem léteztek szervesen.

Annak a csodálatos kapcsolatnak tanújele ez a kapuzat, amelyet apa és leánya köt össze. Építtetője – ismételen emlegetve – III. Béla leánya, Konstancia, aki Přemysl Otokár cseh király hitvese lett, majd özvegyen e kolostor lakójaként töltötte le életét.

A második feltűnő üzenet a kapu két oldalán megformált oroszlánok jelenléte. Az állatfigurák arányai, fejállásuk és a sörény megformálása teljes mértékben hasonlít az esztergomi Porta Speciosa kapu oroszlánjaihoz. (8. kép) A rokonság egyértelmű. „A legutóbbi helyreállítási beavatkozás során kiderült, hogy az oroszlánok testének kőmunkája pontosan a falnál végződik, csak megmunkálatlan kőrész van befalazva a falba.”¹⁶ Az oroszlánok a hátukon oszlopot hordanak, azonban innentől áttér a kompozíció a „modern” 13. századi figurákkal gazdagított gótikus kapuzatok irányába. (9. kép) A figurális ábrázolások még egy érdekességet mutatnak: két kőszín, a vörös és a fehér alkalmazását. „Az egész portál négyféle kőből [ebből az egyik vörös színű – V. K.] van faragva, vörösből-fehérből, mint vörös arkóza homokkő, fehér márvány, sárga-fehér alga mészkő és okker kvarchomokkő.” Az anyag vegyesen távoli helyekről és Předklášteří környékéről származik, legtöbbjük lelőhelyének birtokát Konstancia szerezte meg 1238 körül.¹⁷ Ez a dátum eligazítást adhat a kapuzat építésének kezdőévéhez.

9.b. kép: A tišnovi kapu bal oldali oroszlánja

8. kép: Az esztergomi Porta Speciosa oroszlánja

9.a. kép: A tišnovi kapu jobb oldali oroszlánja

¹⁶ Flídr, Aleš (2004), Porta Coeli. Diplomová práce, Filozofická Fakulta Masarykovy Univerzity v Brně, Seminář dějin umění. Brno, 33.

¹⁷ Flídr 2004, 34. Soukupová 2004, 307.

A harmadik egy olyan üzenet, amely ugyan nem hat átütően, de mégis jelen van. A vörös kövek és fehéres kövek alkalmazása, mivel a Porta Speciosán ez nagyon karakteres. A megmaradt töredékekből tudjuk, hogy vörös mészkő és fehér márvány váltogatta egymást. Tišnovban ez már nem jelentkezik ennyire módszeres tudatossággal a kompozícióban. Nyilván más kor ízlése sem érezte ezt annyira fontosnak – legföljebb csak a királyné. A megfigyelések szerint megállapítható, hogy a kissé elhamarkodott építésből is erednek minőségbeli szintcsökkenések. Több kőfaragó kéz működött közre úgy a szobrok, mint a kapubéllet profijainak faragásában, és bizony nem azonos színvonalon.¹⁸

A negyedik nagyon jelentős üzenet a kaputimpanonnak nevezett kapuívzáradék dombormű-kompozíciójának ikonográfiai mondanivalója. (10. kép) Az ábrázolás kettős rétegű. Alul egy női és egy férfi figura ajánlja fel a bizánci „proskynésis” pózban egy templom vagy kolostor épületmodelljét Krisztusnak. Felső részén pedig a deészisz jelenetét látjuk, szemből nézve jobbról keresztelő János, balról az Istenanya, középen Krisztus trónol mandorlában. A mandorlát az evangélisták szimbólumai tartják. Első közelítésben az alsó sáv hasonló az esztergomi kapu ábrázolásához, miszerint szintén proskynésisz leborulással ajánlja fel Jób érsek a Basilicát és Béla király a Castrumot. A felső rész azonban Esztergomban mást mutatott az eddigi ismereteink szerint: Szűz Mária oltalmát kéri a nagy elődök, István király és Adalbert érsek, mellettük oldalt kísérő személyek állnak, a sarokrészt egy-egy fa tölti ki. Ez a képkompozíció sok fejtörést okozott a művészettörténészeknek, mert nagyon nehezen illeszkedett a Porta Speciosa más részein levő – inkrusztált – alakokhoz és a különféle feliratokhoz. Ezt a problémát alaposan elemezte Takács Imre, s ennek nyomán jutott arra a megoldásra, amelyet a mi kései utódunk a Porta Coeli kapuja is igazol.

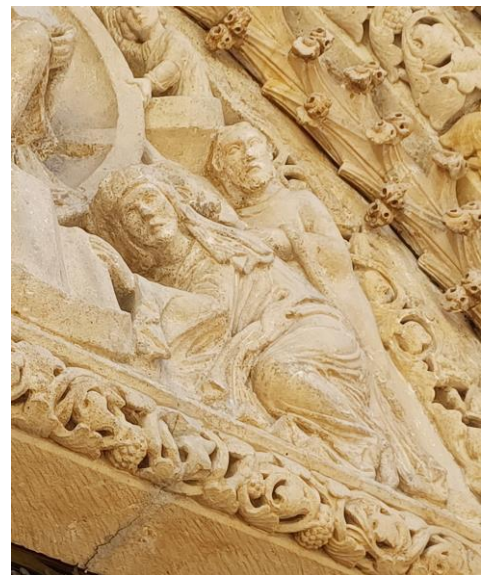
10. kép: A Porta Coeli kapujának timpanon domborműve

¹⁸ Flídr, Aleš (2010), Stavební omyly, záměrné návraty či snahy po modernitě? Osudy nejen západního portálu baziliky Porta coeli v Předklášteří u Tišnova, Opuscula Historiae Artium, vol. 59 [54], iss. 1–2, 4–29, 4–29.

Szerencsés módon fennmaradt a Vármúzeum kiállításán is látható, íves kaputimpanon, amely eléggé sérült, és inkrusztációi, sajnos, szinte teljesen hiányoznak. Méretrendje és egykori fellelésének helye egyaránt lehetővé tette a kutatóknak, hogy az esztergomi díszkapu timpanonjába illessze, amivel az eredeti ikonográfiai rend helyreállt. Ebből következik, hogy a kaputimpanont megújítva kicserélhették a Klimó-féle képen láthatóra. A tudóselemzés szerint az esztergomi érsek koronázási jogának megerősítése céljából, akkor, amikor kétségbe próbálták vonni, eszerint 1204 táján.¹⁹ Takács Imre nagyszerű eredménye azért fontos számunkra, mert III. Bélának, az eredeti Porta Speciosa építtetőjének leánya 1198-ban (apja halála után) hagyhatta el Esztergomot, férjhez menetele okán. Konstancia tehát a Porta Speciosáról szerzett élményeit még a deészisz timpanonos kapuzatról vitte magával. A tények ilyen összehangolása messzemenően igazolja az esztergomi kaputimpanon eredeti szerepét és helyét, valamint a csere tényét és időbeli behatárolását. (11. kép) A Porta Coeli díszkapujának épületet felajánló alakjai közül szemből nézve a jobb oldali női alaknak fátyla van, és koronája. Ő az építtető, Konstancia királynő. A másik oldali figura pedig a morva őrgróf fiú, Přemysl, aki közvetlenül közreműködött a kolostor létesítésének érdekében.²⁰ (12. kép)

11. kép: Az esztergomi Porta Speciosa első timpanonjának hipotetikus kollázsa a Klimó-féle képen

12. kép: Konstancia alakja a tišnovi kapuzat timpanonján

¹⁹ Takács 2020, 44–46.

²⁰ Soukupová megjegyzi, hogy a királyné erőteljes alkatú, amelyet apjától örökölt, míg a másik alak kisebb termetű, filigrán arcú. Ezt pedig apjától kaphatta a morva őrgróf, aki a kapu építésekor hunyt el. SOUKUPOVÁ 2004, 309.

Bizonyos részleteket tekintve az ábrázolás rokon a Szentkirályról származó kaputimpanon kövel, amely ma a Magyar Nemzeti Múzeumban látható. (13. kép)

13. kép: Timpanonkő Szentkirályról, 1230 k.

A tišnovi kapuzat régészeti feltárása és építéstechnikai vizsgálata még egy érdekes és hasznos adalékot tár fel, amely szintén az alapító Konstancia meghatározó koncipiáló és építetői szerepét bizonyítja. Az egységesen és egy folyamatban épített kolostortemplom nyugati falába falvastagítással, utólagosan fűzték hozzá a díszkapu szerkezetét.²¹ A templomfal vastagsága 1,9 méter, de ebbe nem lehetett bélétes, ötlépcsős nagy kaput beletenni. A vastagított falban nem készült a nyílás felett kiváltó ív, ennek tulajdonítható egy repedés a kaputimpanon közepén és felette. Nagyon sietős építkezésnek több tanújele mutatkozik. Elképzelés volt, de pontos terv nem, ezért a kapu alapozásaiban módosításokat lehetett megállapítani. Második módosításként az oroszlánfigurák lábatainál alapbővítést lehetett megfigyelni. Ez a jelenség arra utal, hogy a királynő szándéka áthatóan befolyásolta az építkezést. A kapubéletben álló apostolszobrok közül kettő kiszorult a béllet külső oldalának falsíkjára, így nincsenek konzolok a fej fölött, a tartó oszlopocskák az oroszlánok hátán lévő lábataiból emelkednek ki. A béllet némely archivolt díszei befejezetlenül maradtak. Legalább kétféle minőségű kőfaragó-tudás is megállapítható. Stílusrétegkeveredés is van a díszítő részek és a szobrok között, de mindenképpen erre a helyszínre szánt darab mindegyik. A kutatás az építés időpontját 1240 előtti évekre teszi. Ez nyilvánvaló, mert az egyik donátor, vagyis a morva örgróf, 1239-ben hunyt el. Őt a timpanonon ábrázolták, valószínűleg még életében, de akkor még nem készült el teljesen az egész kapukompozíció.

²¹ Flídr 2010, 7.

Belekeztek egy előcsarnok építésébe is, amelyet sohasem fejeztek be.²² Ezt a kész állapotot nem érthette meg Konstancia sem, mert 1240 decemberében elhunyt. A ciszter nővérek ezek után nem szorgalmazták a rendjük szerinti fényűző épületrész befejezését, inkább a konvent és a kerengő építkezésével törődtek. Ez a tény is alátámasztja Konstancia egyszemélyes szerepét a portál létrehozásában.

Még egy, a történész kutatók figyelmébe ajánlható kérdés vár tisztázásra. Konstancia kb. 10-14 éves korában nagy valószínűséggel többször átvonulhatott az esztergomi kapu alatt, amikor az elkészült. Lehetett kísérője, nevelője is, aki elmagyarázta a kapu ábrázolásainak mondanivalóját. Amikor végre házasságot köthetett 1198-ban Ottokárral, akkor az eredeti timpanon még létezett, ennek képi emlékét vitte magával. A kutatás témája lehetne, milyen kísérettel vonult Prágába a férje elé, kik lehetek azok – nyilván klerikusok vagy udvarhölgyek –, akik segítettek a hazai programot átültetni a tišnovi kolostortemplom főkapujára. Mivel a kolostorépítés 1233-ban már biztosan előrehaladt, a templom is elkészült, de a kapuzat a megépült szerkezettől szinte függetlenül lett kitalálva és elindítva. Részletekbe menő igazi kigondolója maga a királyné lehetett.

A két kapuzat összevetésének meggondolásai egyértelműen azt mutatják, hogy egy magyar királyné új hazájában komoly magnificentiát és életszentséget tudott felmutatni. Konstancia az a magyar leány, aki királyné lett cseh–morva földön, aki olyan környezetben sarjadt, ahol a „rég magyar szentség” generációkon át érvényesült.²³ Ahogy fia, Vencel király anyja halála utáni napon kelt egyik oklevélben megírta: „*pro remedio anime sue partier et nostre*”, azaz *a saját és a mi (király) lelkünk megmentéséért építtette*.²⁴ Apja, III. Béla ugyan nem lett szent, de ő maga szent királyokat avatott, és fia, II. András révén unokája, Erzsébet szent erényeket felmutatva elnyerte a szentként való tiszteletet.²⁵ Másik unokája, Ágnes, Konstancia leánya elismert életszentségével kiérdemelte a Prágai Szent Ágnes nevet. Konstancia királyné és királyné pályája végén, tiszteletre méltó jámbor és jótékony életet élt a Porta Coeli kolostorban, Tišnov-Předkláštežiben. Magyarországi Konstanciát, III. Béla leányát méltán sorolhatjuk a nagy magyar királyi nőalakok sorába.

²² Megjegyzendő, hogy Konstancia idejében még nem létezett az esztergomi előcsarnok, mert az a 14. század műve lehetett. A Porta Coeli nyugati előcsarnokának tervéről a homlokzaton futó nagy ív és konzolos indításai tanúskodnak. Az előcsarnok mintája a korabeli cseh, 13. századi templomokban figyelhető meg, pl. *Třebíč*-ben.

²³ Életszentségre való törekvését alátámasztja, hogy már elég korán kívánt kolostort alapítani, először Teplában, majd Prágában. Semmilyen nehézség nem tántorította el szándékától. Királlyá koronázott fia a jó nevelés tükrévé nagyban támogatta anyja törekvéseit birtokadományokkal, menlevelekkel (vö. Suchánková 2009, 22–23.).

²⁴ Soukupová 2004, 306.

²⁵ Konstancia fiának, az őrgróf Přemysl felesége révén rokonságba került Gertrúddal, Szent Erzsébet anyjával. Korábban már szerepelt, hogy a feleség anyósa, Beatrix von Stauffer révén burgundi kapcsolatok is éltek.

Képjegyzék

(ahol nincs forrás említve, az a szerző és felesége, Kovács Rózsa – KR – fotója, ill. rajza)

1. A Tišnov, Předklášteři kolostortemplom homlokzata (KR)
2. A Porta Coeli alaprajza (kiállítási kép)
3. A Porta Speciosa festett ábrázolása, a Klimó-féle kép (a szerző felvétele, Székesfehérvár, Királyok és Szentek kiállításán)
4. Az eredeti kaputimpanon, Mathes ábrázolása, XIII. tábla, 1827-ből
5. Inkrusztált technikájú kaputimpanon az Esztergomi Vármúzeumban (Múzeum jóváhagyásával)
6. A tišnovi kapuzat összképe
7. A bambergi székesegyház Fürsten potálja (Thomas Eck felmérése, a szerző engedélyével)
8. Az esztergomi Porta Speciosa oroslánja (MNM kiállításán)
9. /a A tišnovi kapu jobb oldali oroslánja (KR)
/b A tišnovi kapu bal oldali oroslánja (KR)
10. A Porta Coeli kapujának timpanon domborműve
11. Az esztergomi Porta Speciosa első timpanonjának hipotetikus kollázsa a Klimó-féle képen (Takács Imre rekonstrukciója, a szerző engedélyével)
12. Konstancia alakja a tišnovi kapuzat timpanonján
13. Timpanonkő Szentkirályról, 1230 k.

Irodalom

- Aubert, Marcel (1958), Existe-t-il une architecture cistercienne? = *Cahiers de civilisation médiévale*, 1e année (n°2), Avril-juin, 153–158.
- Flídr, Aleš (2004), *Porta Coeli*. Diplomová práce. Brno: Filozofická Fakulta Masarykovy Univerzity, Seminář dějin umění.
- Flídr, Aleš (2010), Stavební omyly záměrené návraty či snahy po modernitě?: Osudy nejen západního portálu baziliky Porta coeli v Předklášteří u Tišnova. = *Opuscula Historiae Artium*, vol. 59 [54], iss. 1–2, 4–29.
- Horváth István (1979), *Az esztergomi Porta Speciosa újabb töredéke*. = *Esztergom Évlapjai (Annales Strigonienses)*. Esztergom, 13–37.
- Pražák, Richard (2006), Szent István és az Árpád-házi királyok képe a régi cseh irodalomban. = „Hol vagy, István király?” A Szent István-hagyomány évszázadai. Szerk.: Bene Sándor. Budapest: Gondolat Kiadó. 292–298.
- Soukupová, Helena (2004) Zu Datierung und Interpretation des Westportals der Zisterzienserinnen-Klosters Porta Coeli in Tišnov (Tischnowitz). *Umění* LII, 298–309.
- Suchánková, Silvie (2009), *Porta coeli – Listinné originály tišnovského kláštera z let 1283–1309 uložené v MZA v Brně*. Bakalářská diplomová práce. Brno.
- Takács Imre (2020), *Az esztergomi Porta speciosa*. Budapest: Martin Opitz Kiadó.